

KUNNEN WE WETEN OF GOD BESTAAT?

Gerard Nienhuis

De natuurwetenschap levert ons de meest betrouwbare kennis die voor ons toegankelijk is. Geen andere kennisbron levert dezelfde mate van consensus. Het doel van de natuurwetenschap is het begrijpen en beschrijven van verschijnselen in de waarneembare wereld. In de wetenschap staat de waarneming voorop. Vooronderstellingen van wijsgerige of godsdienstige aard die niet door waarneming kunnen worden getoetst en die buiten de discussie moeten blijven worden in de wetenschap niet aanvaard. Dat heeft geleid tot een methode die zijn vruchtbaarheid heeft bewezen.

Gebleken is inmiddels dat materie overal ter wereld universele bouwstenen heeft, die aan universele wetten voldoen. Deze universaliteit van wetten en bouwstenen is niet een vooronderstelling, maar een resultaat van de wetenschap. Steeds opnieuw blijkt ook in nieuwe omstandigheden dat de natuur verloopt volgens wetmatigheden die we kunnen begrijpen en die overal gelden, op aarde maar ook in de kosmos. De wetten zijn overal en altijd hetzelfde, ook in levende systemen. Wat verschilt zijn de omstandigheden. Verscheidenheid in de natuur en de kosmos is het gevolg van verschillende omstandigheden, terwijl de wetten vast zijn.

God maakt geen deel uit van onze waarneembare wereld. De vraag naar zijn bestaan kan dan ook niet met natuurwetenschappelijke methoden worden beantwoord. Als gevolg van de wetenschappelijke voortgang zijn de domeinen van wetenschap en geloof gescheiden geraakt. Opmerkelijk is dat de afgelopen jaren deze scheiding opnieuw ter discussie wordt gesteld. Dat maakt opnieuw de vraag actueel of we kunnen weten of God bestaat.

NATUURWETENSCHAP EN GELOOF IN GOD

Deze vraag heeft natuurlijk pas zin als duidelijk is wat bedoeld wordt met de uitspraak dat God bestaat. Dat is niet zonder meer het geval. Wie zegt dat God bestaat verwijst, al is het stilzwijgend, naar een bepaalde voorstelling van God. In de christelijke en de joodse traditie beide leeft de overtuiging dat God altijd anders is dan wat wij ons kunnen voorstellen. Het is dan ook verstandig om die voorstelling niet al te ernstig te nemen. Het gebod dat zegt dat we ons niet moeten buigen voor onze beelden van God drukt dat ook uit. Als twee mensen beide uitspreken dat God bestaat, dan zeggen ze daarmee niet noodzakelijk hetzelfde. En omgekeerd, twee mensen waarvan de een zegt dat God bestaat, terwijl de ander dat ontkent, zijn het misschien meer eens dan je zou denken.

Richard Dawkins, de befaamde evolutiebioloog uit Oxford, publiceerde enkele jaren geleden het boek *The God Delusion*, in het Nederlands vertaald met de titel *God als misvatting*. Daarin betoogt

hij dat onze huidige kennis over de bouw van de kosmos en de ontwikkeling van het leven geen ruimte laat voor een God die handelend in de wereld aanwezig is. Hij meent dan ook dat de vraag naar het bestaan van God inderdaad kan worden beantwoord, en wel met wetenschappelijke middelen. Zijn conclusie is dat God niet bestaat. Voor Dawkins is God een bovenmenselijke en bovennatuurlijke intelligentie, die het heelal ontworpen en gemaakt heeft. Het heelal vat hij daarbij op in de moderne materialistische betekenis, passend bij een natuurwetenschappelijke beschrijving. Het woord 'heelal' omvat dan alles wat bestaat, en wat wisselwerking heeft met onze wereld. Maar als alles wat bestaat deel is van het heelal, dan is er geen ruimte voor iets dat zich buiten dat heelal zou bevinden. In Dawkins opvatting wordt het begrip 'bovennatuurlijk' vanzelf leeg. Toch wil Dawkins niet weten van andere, minder scherp omliggende voorstellingen van God. voor hem is er maar één God, en dat is de God die volgens hem niet bestaat.

De afgelopen jaren is in Nederland ook publiciteit geweest rond de gedachte van *Intelligent Design*. De veronderstelling is hierbij dat er structuren in levende organismen of stappen in de ontwikkeling van het leven zijn die niet verklaard kunnen worden als het gevolg van een natuurlijk proces. Sommige structuren hebben een vorm van complexiteit die zou duiden op ontwerp op basis van intelligentie.

De achterliggende gedachte is dat de vraag naar het bestaan van God met wetenschappelijke argumenten beantwoord zou kunnen worden, indien ontwerp kan worden aangetoond met wetenschappelijke middelen. In dit opzicht zijn aanhangers van *Intelligent Design* bondgenoten van Dawkins: ook zij menen dat met wetenschappelijke methoden vastgesteld kan worden of God bestaat. Maar terwijl Dawkins meent te kunnen aantonen dat God niet bestaat, verwachten zij het handelen van God, en daarmee zijn bestaan, te kunnen aantonen.

SPREKEN OVER WAT NIET BESTAAT

De vraag naar het bestaan van God komt ook aan de orde in een recent boek van Klaas Hendrikse, predikant te Middelburg. Voor hem zijn geloof in God, en de mening dat God bestaat, twee verschillende dingen. Net als Dawkins meent Hendrikse dat God niet bestaat. Maar anders dan Dawkins gelooft hij wel in die niet-bestaande God. Dat brengt hem tot de titel van zijn boek: *Geloven in een God die niet bestaat*. Daarom wordt hij wel aangeduid als een 'atheïstische dominee'. Zelf noemt hij zich een gelovige atheïst. Zijn stelling is: het woord 'bestaan' is niet van toepassing op wat ik 'God' noem. Voor Hendrikse is er geen God, en dat is de God waar hij wel in gelooft. Het is niet verrassend dat een boek met deze titel tot discussie aanleiding geeft, en dat was wat waarschijnlijk ook de bedoeling. Maar zo'n discussie kan alleen zinvol zijn als er ook aandacht wordt gegeven aan de betekenis van de woorden 'bestaan' en 'geloven'.

Wat betekent het als we zeggen dat iets bestaat? De negentiende-eeuwse Britse filosoof John Stuart Mill beschouwt iets als bestaand als het waarneembaar is voor iemand met de juiste zintuigen of instrumenten, en in de juiste positie. Het is de waarneembaarheid, de empirie, die bepaalt of iets bestaat. Van iets dat voor niemand waarneembaar is, met geen enkel instrument of

zintuig, en ongeacht de positie van de waarnemer, heeft het ook geen zin te zeggen dat het bestaat, aldus Mill. Wij kunnen God niet zien, en evenmin op andere wijze waarnemen met zintuigen of instrumenten. Met Mills omschrijving van het begrip 'bestaan' kunnen we dus veilig concluderen dat God niet bestaat, ook voor iemand die in God gelooft. Daarmee blijft er van de stelling van Hendrikse of van de titel van zijn boek weinig schokkends over.

Maar op deze strikte empiristische opvatting van het begrip bestaan valt wel wat af te dingen. Mills omschrijving is overtuigend helder als het gaat om het bestaan van materiële objecten, zoals de zon, een olifant, of een porseleinkast. Iets lastiger wordt het al als we denken aan een uitgestorven diersoort, zoals een dinosauriër. Dat de fossiele resten bestaan is evident. En in het normale spraakgebruik zullen we zeggen dat levende dinosauriërs ook bestaan hebben. Maar hoe zit dat dan met de waarneembaarheid? Natuurlijk nemen we aan dat een waarnemer in de tijd van de dinosauriërs ze ook had kunnen zien. Maar die eventuele waarnemers zijn er nu niet meer. Toch lijkt het niet zinvol om te ontkennen dat dinosauriërs hebben bestaan, ook al zijn ze niet direct waarneembaar. En wat kunnen we zeggen van zaken die in het geheel niet waarneembaar zijn, maar die toch een wezenlijk onderdeel zijn van onze gewaarwordingen en belevingen? Onze opvattingen, onze gedachten, onze dromen, ons geloof, onze idealen, het maakt allemaal deel uit van wat we ervaren. De meesten van ons hebben er geen moeite mee te zeggen dat die ervaringen bestaan, al weten we heel goed dat die 'anders bestaan' dan de zon.

GELOVEN IN ERVARING EN VERSTAND

Er is misschien iets voor te zeggen om voor die verschillende vormen van bestaan andere woorden te kiezen. Hendrikse spreekt over een God die gebeurt. Daarmee geeft hij aan dat je de naam van God kunt verbinden aan ervaringen die je in de alledaagse gebeurtenissen van het leven opdoet. Het ervaren van God gaat vooraf aan het geloven in God. Alleen dan is geloven een wijze van zijn, van leven, en niet alleen maar het voor waar houden van de opvattingen van anderen die je zelf niet begrijpt. Dat lijkt een zinvolle opmerking aan het adres van iemand die geloven ziet als het voor waar houden van een aantal geloofsuitspraken, zoals de artikelen van een belijdenis.

De visie dat geloven betekent het voor waar houden van geloofsuitspraken lijkt in ons land een kenmerk van de reformatorische geloofstraditie. Het verstand speelt daarbij een grote rol, en de waarheidspretentie van geloofsuitspraken wordt zeer ernstig genomen. Het geloof lijkt zich hier te laten sturen door wat het verstand kan bevatten. Dat duidt op een overschatting van de reikwijdte van het verstand. Deze zelfde overschatting zien we ook bij auteurs als Dawkins. Zijn argumentatie gaat ervan uit dat de wetenschap de enige echte bron van kennis is. Voor hem is de wereld niet groter dan zijn verstand. Hij betoogt dat een God met de eigenschappen die hem worden toegedicht zo complex moet wezen dat zijn bestaan uiterst onwaarschijnlijk is. Daarmee past hij wetenschappelijke ontstaansmodellen toe op God, en behandelt hij God als onderdeel van de feitelijke en waarneembare werkelijkheid.

Het is een verdienste van Hendrikse dat hij zijn lezers bepaalt bij de vraag naar de betekenis van

het woord bestaan in de geloofsuitspraak dat God bestaat. Zijn uitspraak dat God niet bestaat nodigt in elk geval uit tot reactie en discussie. Discussie kan verhelderend werken, mits de deelnemers bereid zijn echt naar elkaar te luisteren. Hendrikse spreekt uit dat God niet bestaat en tevens dat hij in God gelooft. De eerste uitspraak brengt mensen zo zeer in het geweer, dat ze aan de tweede niet meer toekomen. Omgekeerd lijkt Hendrikse niet veel bijval te krijgen van lezers die zichzelf atheïst noemen. Hij zegt immers in God te geloven. Het boek van Hendrikse leidt zeker tot discussie. Een succesvol boek is vaak een omstreden boek. Maar of dat veel verheldering brengt blijft de vraag.

SLOTOPMERKINGEN

Verschijselen in de waarneembare wereld laten zich beschrijven als natuurlijke processen, die verlopen volgens strikte wetmatigheden. Dat inzicht is een resultaat van de natuurwetenschap. In die beschrijving komt God niet voor. Dawkins en zijn medestanders menen daarom dat het vrijwel zeker is dat God niet bestaat. Zij beantwoorden de vraag van dit artikel dus bevestigend: we kunnen weten dat God niet bestaat. Het gaat hier om een God die voortdurend waarneembaar ingrijpt in de werkelijkheid door natuurwetten te doorbreken. Dat zien we immers niet gebeuren, en deze God bestaat dus niet.

Anders is het bij een voorstelling van God die de wereld draagt, daaraan z'n verleent, maar wiens handelen niet ingaat tegen de natuurwetten. Wie zo'n opvatting vreemd vindt wijs ik op de ervaring dat ook wij mensen handelingsvrijheid hebben, zonder dat daarmee natuurwetten geschonden worden. De wetenschap is onovertroffen bij het beantwoorden van wetenschappelijke vragen. Daarvoor is zo'n godsvoorstelling niet nodig. Maar er zijn zinvolle vragen waar mensen op stuiten, en waar de wetenschap niets over te melden heeft.

Ik meen dat de wetenschap God niet kan uitsluiten en evenmin bewijzen. De pretentie van *Intelligent Design* vind ik niet overtuigend. Er zijn geen wetenschappelijke criteria om vast te stellen of een natuurlijk proces al of niet bedoeld is. Het onderscheid tussen ontwerp en toeval van een stap in de evolutie is daarmee niet op wetenschappelijke grond te maken. Naar mijn mening is het antwoord op de titelvraag negatief: we kunnen het bestaan of niet-bestaan van God niet bewijzen. Het is een zaak van geloof.

De uitspraken van Hendrikse raken niet aan de wetenschap, maar aan zijn geloof. Voor hem is God een naam die verbonden wordt aan ervaringen van mensen. Met die uitspraak zullen velen kunnen instemmen. Ook zijn uitspraak dat op God het woord 'bestaan' niet van toepassing is valt wel uit te leggen, ook aan wie het daar uiteindelijk niet mee eens is. Maar dat zijn boek meer bestreden dan gelezen lijkt te worden komt vooral door de verkorte samenvatting: God bestaat niet. Deze uitspraak is in strijd met zijn eigen uitgangspunt. Immers, door dat te zeggen pas je het woord 'bestaan' wel degelijk toe op God, al is het in ontkennende zin.

Aan de natuurkundige Niels Bohr wordt de uitspraak toegeschreven dat er twee soorten waarheid

zijn, namelijk gewone waarheid en diepe waarheid. Van een gewoon ware uitspraak is het tegendeel onwaar. Maar, zo zegt Bohr, van een diepe waarheid is het tegendeel weer een diepe waarheid. Het succes van de boeken van Dawkins en Hendrikse komt voor tenminste een deel voort uit hun voorliefde voor sterke uitspraken. Maar de kwesties waarom het gaat zijn misschien te groot om er eenvoudig de kwalificatie waar of onwaar aan te verbinden.

AANGEHAALDE LITERATUUR

R. Dawkins, *The God Delusion*, Black Swan, London, 2006

K. Hendrikse, *Geloven in een God die niet bestaat*, Nieuw-Amsterdam, Amsterdam, 2007

Gerard Nienhuis studeerde sterrenkunde en theoretische natuurkunde in Utrecht, is daar ook gepromoveerd, en is nu hoogleraar natuurkunde te Leiden.

Eerder gepubliceerd in *Ellips* 9 (2009) 23-27